

ПРАВЛЯЧА ЕЛІТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 РОКУ: ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

У статті на прикладі персонального складу уряду аналізуються проблеми національної ідентифікації правлячого класу Гетьманату Павла Скоропадського. Висвітлюється вплив етнічного і соціального походження, партійної належності, російської імперської спадщини на усвідомлення міністрами власної ролі у будівництві самостійної держави чи транзитного утворення на шляху до відновлення Великої Росії.

Ключові слова: Українська Держава, Гетьманат, Павло Скоропадський, правляча еліта, національна ідентифікація, міністри.

Повалення наприкінці квітня 1918 р. Центральної Ради та утворення Гетьманату Павла Скоропадського привело до істотної зміни ідеології державного будівництва. В її основу були покладені консервативно-ліберальні цінності, базовані на приматі права приватної власності, а також український територіальний патріотизм, толерантний до російської духовно-культурної спадщини.

П.Скоропадський своїм державним актом «Грамотою до всього українського народу» розпустив Центральну Раду, земельні комітети, звільнив з посад міністрів і більшість їх заступників [1]. Реалізувати соціально-економічну і культурно-освітню політику мав новий правлячий клас: міністри, сенатори, глави місцевих адміністрацій – старости і міські отамани. Ставлячи на перше місце ділову репутацію та управлінський досвід, Гетьман у тогочасних умовах мав враховувати й ступінь «українськості» осіб вищого кадрового ешелону – українське (малоросійське) етнічне походження та попередню працю, територіально пов'язану з Україною.

В історичній, політологічній, мемуарній літературі висвітлені окремі аспекти діяльності, партійної належності, ідейних поглядів, національної ідентифікації урядовців Української гетьманської держави 1918 р. П.Скоропадський у спогадах дав розлогі, хоч нерідко суб'єктивні характеристики переважної більшості вищих державних управлінців [2, с. 158-171]. Наукові праці і спогади Д.Дорошенка містять досить об'єктивну персоніфікацію тогочасних подій [3, с. 49-59; 4, с.316-323]. В.Винниченко, з властивою для нього художньою експресією і відвертою антипатією, змалював образ Гетьмана і його оточення [5, с. 36-39]. Українська зарубіжна історіографія міжвоєнного часу проуєнерівського спрямування позначена негативними оцінками урядовців Української Держави, прогетьманська ж навпаки – нерідко глорифікує правління П.Скоропадського. У новітній українській історіографії гетьманської держави знайшли висвітлення ключові

політичні постаті – П. Скоропадський, Ф. Лизогуб, М. Василенко, Д. Дорошенко, І. Кістяковський та інші [6].

Політологи С.Наумкіна і Л.Козловська зробили спробу проаналізувати політичну еліту доби Української революції. Зокрема, вони стверджують, що П.Скоропадський в умовах німецько-австрійської окупації «шляхом автоматичного поєднання досить строкатих елементів» сформував колоніальну еліту [7]. З цим погодитися не можна, оскільки вищі урядовці Гетьманату все ж працювали, насамперед, для забезпечення функціонування власної державності, хоч змушені були виконувати Брестські домовленості. Інша справа, що частина міністрів розглядали Українську Державу як перехідну на шляху до відновлення Росії.

Отже, можна констатувати, що національна ідентифікація правлячої еліти Гетьманату спеціально не досліджувалася. З огляду на обмежений обсяг даної статті розглянемо зазначену наукову проблему на прикладі особового складу гетьманського уряду, який в умовах деформованої політичної системи виконував законодавчі і виконавчі функції, не маючи ніяких противаг і стримувань, окрім волі глави держави – Гетьмана.

Прем'єр-міністром став Федір Лизогуб – виходець з досить відомого козацько-старшинського роду, людина з великим досвідом адміністративної роботи, колишній голова Полтавського губернського земства. П. Скоропадський вважав, що голова уряду недостатньо розібрався в «українському питанні» і радив спілкуватися з лідерами українських партій. На що той відповідав: «Да я сам українець, почище их, к чему мне с ними говорить? Мой предок – полковник Лизогуб, а это что за господа?!» [2, с. 165].

Міністр освіти, а з липня 1918 р. й віце-прем'єр, Микола Василенко – відомий історик права, член ЦК партії кадетів, належав до діячів з роздвоєною лояльністю, намагався раціонально поєднати українську та російську ідентичність. Особливо яскраво це проявилось в його підходах до українізації, у ставленні до російської мови. Зокрема він відзначав: «Ні про яку насильницьку українізацію не може бути й мови. Я за своїми переконаннями абсолютно далекий від насильницьких методів у сфері культури. На мій погляд, у питаннях тієї чи іншої мови кожному повинна бути надана повна *carte blanche*» [8, с. 120].

Міністр юстиції Михайло Чубинський – син видатного українського етнографа і фольклориста Павла Чубинського, був відомим вченим в області кримінального права, професором Харківського університету, одним з небагатьох міністрів, які володіли українською мовою. Проте відстоював побудову судової влади Української Держави за російським взірцем. Замість Генерального суду УНР був утворений Державний сенат. Він вважав неможливим українізацію судової системи через нерозвиненість української юридичної термінології.

Міністр внутрішніх справ Ігор Кістяковський також походив з відомої родини українських інтелектуалів, успішний московський адвокат і вузівський лектор. Він був близьким до одного з лідерів партії кадетів Сергія Муромцева. Водночас до революції співпрацював з українськими діячами, фінансово підтримував редагований Симоном Петлюрою журнал «Украинская жизнь».

Міністр ісповідань Василь Зінковський мав українське походження. Перебував під впливом ідей Володимира Соловйова і Сергія Булгакова, професор Київського університету, відомий громадсько-релігійний діяч. Він стверджував, що на 7/8 був українцем, але «по вихованню і почуттях цілком і абсолютно належав Росії і це створювало для мене особисто постійні труднощі на обидва боки» [9, с. 11].

До давнього українського роду належав й міністр військових справ Олександр Рогоза – Генерального штабу генерал-лейтенант, командувач армією. Він не вирізнявся «українством», проте чесно, настільки дозволяли умови, працював над створенням збройних сил Гетьманату. П. Скоропадський характеризував його «у всіх відношеннях лицарем без страху і докору» [2, с. 177]. В умовах заборони німцями збільшувати чисельність армії головні зусилля міністерства були спрямовані на посилення кадрового складу восьми корпусів, формування Сердюцької дивізії, відкриття військових шкіл.

Міністр шляхів сполучення Борис Бутенко – українець за етнічною належністю і за переконаннями. Активно відстоював українізацію відомства, створив курси українознавства, галузеву термінологічну комісію тощо. Етнічними українцями були міністр охорони здоров'я Всеволод Любинський – лікар-фармаколог, а також міністр продовольства Юрій Соколовський, відомий полтавський земський діяч, кадет, якого В. Винниченко називав «руським малоросом» [5, с. 39].

Уособленням ідейного українця в першому складі уряду був керуючий Міністерством закордонних справ Дмитро Дорошенко – нащадок гетьманського роду, відомий політичний діяч, комісар Галичини і Буковини часів Тимчасового уряду.

Крім етнічних українців до першого складу уряду ввійшли: два росіянина міністр земельних справ Василь Колокольцев – поміщик, учений агроном, земський діяч з Харківщини та державний контролер Георгій Афанасьєв – історик, директор Державного банку; поляк – міністр фінансів Антон Ржепецький; єврей – міністр торгівлі і промислу Сергій Гутник; міністр праці – професор Юлій Вагнер мав німецькі родові корені.

Персональний склад Ради Міністрів, сформований переважно з етнічних українців, кадетський у партійно-політичному плані, відповідав уявленням Гетьмана про модель Української Держави та завдання ліберальних соціально-економічних реформ.

П. Скоропадський у спогадах дав розлогі оцінки діяльності міністрів, включаючи й національно-ідентифікаційні характеристики. У зв'язку з цим необхідно пояснити певні дефініції, використані ним для позначення різних течій українського національного руху. Найбільш уживане «українцы» –призначене для кваліфікації антиросійськи налаштованої частини українського політикуму. У такому ж сенсі він розуміє й словосполучення «украинские круги», «щирые украинцы». Зустрічається й термін «узкое украинство», визначене як продукт експорту з Галичини. Самостійників типу Миколи Міхновського П. Скоропадський відносить до «крайне шовинистического украинского направления» [2, с. 128].

Отже, на думку П. Скоропадського, «украинцы», «галичане», «украинцы галицкой закваски» були уособленням політичних сил самостійницького спрямування з рельєфною антиросійською налаштованістю. Зауважимо, що визначення «російські українці», до яких відносив і себе, у тексті спогадів зустрічаються у сенсі «наддніпрянські» чи «підросійські» і водночас толерантні до Росії [2, с. 183].

Відсутність чітко сформульованої національної програми, а також персональний склад Ради Міністрів, в основному кадетів, дали привід лідерам соціалістичних партій весь час звинувачувати нову владу в неукраїнському, самодержавному, реакційному характері. 21 травня об'єднана опозиція опублікувала меморандум з різкою критикою уряду. У ньому наголошувалося: «Кабінет міністрів не є українським ні за своїм складом, ні по своїй політичній орієнтації» [10, с. 38-41]. Постійно мусувалося питання зміни складу уряду. Однак лише через пів року вдалося частково українізувати кабінет міністрів за рахунок соціалістів-федералістів і то лише на три тижні.

Якщо формально етнічна та партійна належність основної частини Ради Міністрів була цілком визначеною, то проблема національної ідентифікації, глибинної свідомісної «українськості» була набагато складнішою. Прем'єр Ф. Лизогуб, міністри Д. Дорошенко, М. Василенко, М. Чубинський, О. Рогоза, вищі чини гетьманської адміністрації В. Дашкевич-Горбацький, М. Ханенко та інші були вихідцями з козацько-старшинсько-гетьманських родів. Їхні предки в процесі тривалого входження в державні і громадські структури Російської імперії значно русифікувалися. Разом з тим саме це середовище продукувало певний прошарок людей з роздвоєною лояльністю, які вважали себе одночасно і малоросами (українцями) і великоросами (росіянами). З одного боку вони здобули освіту і робили кар'єру на російській державній службі, з іншого – зберігали сімейні традиції, сприяли розвитку української культури. Відречення царя від престолу, динамічний розвиток українського національного руху активізували у їх дихотомній свідомості український компонент.

Прикладом такої трансформації свідомості був й сам П. Скоропадський як людина двох культур – української та російської. Представник одного з найбільш шляхетних малоросійських родів, давно долучених до вищих верств Російської імперії, зробив блискучу військову кар'єру і, за визначенням А.Каппелера, належав до кола «вірних слуг династії». Пізніше у спогадах гетьман прямо писав: «Моя вся сім'я була глибоко віддана російським царям». Водночас він наголошує, що у всьому підкреслювалося «ми не великороси, а малоросіяни, як тоді говорилося, знатного походження» [2, с. 387].

Не бажаючи приходу в уряд українських есерів і еседеків, і не спромігшись спочатку залучити навіть найліберальніші елементи українських партій, Гетьман пішов на тісну співпрацю з місцевими кадетськими діячами. Становище міністрів-кадетів в уряді ускладнювалося тим, що основоположні гетьманські документи «Грамота до всього українського народу» і «Законо про тимчасовий державний устрій України» задекларували будівництво суверенної держави, в той час як програмні положення партії кадетів базувалися на федералістських принципах устрою нової Росії.

На травневому з'їзді кадетів України більшість делегатів визнала неминучість української державності перед загрозою анархії, не зрікаючись ідеалів відновлення єдиної Росії. Безперечно, головним фактором необхідності такого відокремлення був більшовицький режим у Росії. З'їзд також обрав формально незалежну від ЦК Партії народної свободи головну крайову управу, яку очолив відомий київський правник, один з провідних діячів партії кадетів Д. Григорович-Барський.

Не дивлячись на відсутність у міністрів-кадетів твердих переконань у перспективності самостійної України, вони сумлінно працювали у відповідних сферах державного будівництва. Найбільш помітні результати були досягнуті в освітньо-культурній сфері. Міністр М. Василенко намагався раціонально поєднувати українську та російську ідентичності. Особливо рельєфно це проявилось у підходах до українізації, ставленні до російської мови. Це викликало постійну критику опозиційних політиків і публіцистів.

Початок розпаду Четверного союзу восени 1918 р., майже очевидна поразка Німеччини у Світовій війні і перемога Антанти реанімували у свідомості кадетів надію на відновлення Великої Росії. 17 жовтня 1918 р., побоюючись радикалізації самостійницького курсу гетьмана, десять міністрів-кадетів подали прем'єру Ф. Лизогубу записку, в якій задекларували свої погляди на майбутнє України. Вони зводилися до бажання «бачити своє благополуччя в благополуччі інших російських держав і зокрема Великої Росії». Фактично йшлося про федерування України з іншими частинами небільшовицької Росії для «скинення більшовицького ярма і зміцнення державності на всій протяжності колишньої Російської імперії» [11]. Ця політична позиція міністрів-

кадетів довела, що визнання самостійності України для них було ситуативним, як необхідний етап до федеративної парламентської Росії. У кризовій ситуації в їхній роздвоєній свідомості гору взяв русофільський вектор.

Та пройшло кілька тижнів і вже сам П. Скоропадський у середині листопада проголосив курс на федерацію з небільшовицькою Росією. В гетьманській грамоті наголошувалося, що Україні «першій належить виступити у справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відродження Великої Росії» [12]. На нашу думку, крім несприятливого збігу геополітичних обставин, федераційна грамота була уможливлена роздвоєною лояльністю П.Скоропадського, в якій співіснували українські і російські ментальні засади. Останні у конкретній ситуації взяли гору і навіть диктували колишньому царському аристократові потребу очолити рух за відновлення Росії від більшовиків.

Відповідно до цих завдань Гетьман 14 листопада 1918 р. сформував й новий уряд. До його складу увійшли лише діячі правих, проросійських поглядів. Прем'єром став кадет С.Гербель – херсонський поміщик, колишній царський чиновник, гофмейстер. Міністри-кадети А. Ржепецький, Г. Афанасьєв, С. Мерінг та інші отримали можливість відкрито демонструвати свої антантофільські симпатії, вбачаючи у приході до України військ держав Згоди не тільки можливість відновлення Росії, а й власний порятунок. Проте надія на Антанту, як і попередня ставка на Четверний союз, не справдилася. В умовах масового антигетьманського повстання у владного режиму не виявилось внутрішніх захисних сил. П.Скоропадський був змушений 14 грудня 1918 р. зректися посади.

Отже, державне утворення у формі Гетьманату, яке постало в Україні після квітневого перевороту 1918 р., потребувало кардинальної зміни правлячої еліти, особливо її вищого ешелону. Формування персонального складу Ради Міністрів забезпечило прихід у владу етнічних українців, нащадків української шляхти, представників інтелігенції, які здебільшого сповідували територіальний патріотизм і ліберально-консервативні цінності.

Падіння царизму і розвиток національного руху активізували у їхній роздвоєній російсько-українській лояльності етнічний сегмент, піднесення патріотичних почуттів як морально-психологічної підстави будівництва Української Держави.

Однак правляча еліта Гетьманату на відміну від Першої УНР не була новою. Адже вона рекрутувалася з середовища людей, вихованих у лоні російської імперської системи. Прийшовши у владу, вони охоче послуговувалися правовими, інтелектуальними, кадровими ресурсами дореволюційного часу. А будівництво нової Гетьманщини вилилося в соціально-політичну реставрацію.

Зміна восени 1918 р. геополітичної ситуації на користь Антанти повернула правлячій етноеліті Гетьманату усвідомлення невідривності України від загальноросійського державотворчого контексту. Подальша доля гетьманських міністрів засвідчує, що лише одиниці з них пристали до українського емігрантського табору. Більшість же опинилася в духовно ближчому і природнішому середовищі російського зарубіжжя.

Список використаних джерел:

1. Державний вістник. – 1918. – 16 травня.
2. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917– грудень 1918. – Київ-Філадельфія, 1995 – 495 с.
3. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – К., 2002. – 424 с.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про недалеке минуле (1914–1920). – К., 2007. – 543 с.
5. Винниченко В. Відродження нації. – Частина III. – Київ-Відень, 1920.
6. Рєснт О. Павло Скоропадський. – К., 2003; Папакін Г. Павло Скоропадський: партіот, державотворець, людина. – К., 2003; Савченко В. Павло Скоропадський – останній гетьман України. – Х., 2008; Яневський Д. Проект «Україна», або спроба Павла Скоропадського. – Х., 2010; Пиріг Р. Діяльність Федора Лизогуба по організації роботи уряду Української Держави (травень-листопад 1918 року) // УІЖ. – 2011. – №5; Верстюк В. М.П.Василенко: ходіння у владу (громадсько-політична і крядова діяльність 1917-1918 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2007. - №16; Гай-Нижник П. Ігор Кістяковський – державний секретар і міністр внутрішніх справ Української Держави (нариси до політичного портрета) // Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні. – К., 2008.
7. Наумкіна С., Козловська Л. Українська політична еліта доби визвольних змагань (1917-1920 роки) // Політичний менеджмент. – 2004. – №4.
8. Вороненко В., Кістерська Л., Матвєєва Л., Усенко І. Микола Прокопович Василенко. – К., 1991.
9. Зеньковський В., протоирей. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): Воспоминания. – М., 1995.
10. Чикаленко Є. Щоденник. – Т.2. 1918-1919. – К., 2004.
11. Киевская мысль. – 1918. – 18 жовтня.
12. Державний вістник. – 1918. – 16 листопада.

Пыриг Р.Я. Правящая элита Украинской Державы 1918 года: проблемы национальной идентификации.

В статье на примере персонального состава правительства анализируются проблемы национальной идентификации правящего класса Гетманата Павла Скоропадского. Освещается влияние этнического и социального происхождения, партийной принадлежности, российского имперского наследия на осознание министрами собственной роли в строительстве самостоятельного государства или транзитного образования на пути восстановления Великой России.

Ключевые слова: Украинская Держава, Гетманат, Павел Скоропадский, правящая элита, национальная идентификация, министры.

Pyrih R. The power elite in Ukrainian State of 1918: problems national identity.

The article considers problem of national identity the power elite in The Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi on example personal the composition of the government state. Explained influence ethnic and social origin, party affiliation, legacy of the Russia imperial on the understanding of ministers in role building the independent state formation or temporary organization on the way reestablishment a Great Russia.

Keywords: Ukrainian State, The Hetmanate, Pavlo Skoropadskyi, the power elite, national identity, ministers.